

Działalność misyjna Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej

Missionary activities of the Congregation of the Servant Sisters
of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary

GRZEGORZ ADAMIAK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
ORCID 0000-0001-9383-2583

Abstract: August 2022 marked 45 years of the missionary work in Africa undertaken by one of the so-called Honorat's congregations, the Sisters Servants of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary. Taking into account the uniqueness of this assembly, the article demonstrates its commitment to the work of the mission *ad gentes*. The congregation's founder assigned the sisters to the most needy. Today the sisters recognize their vocation as a mission to the periphery of the world and having understood and read the signs of the times, they courageously go to the periphery of today's Church, bringing "the joy of the Gospel" to the poorest of the poor. Although Honorat's congregation of the Sisters Servants of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary was not founded with the intention of doing mission *ad gentes*, it nevertheless engaged in this form of work one hundred years later. The current teaching of the Church's Magisterium on the engagement of religious congregations in the work of evangelization includes widening of the perception and implementation of the congregation's charism. The local vocations of this Congregation as well as the African Sisters taking over missionary offices (mission in Butare), confirm the truth that missions are not merely about giving but also about exchanging gifts.

Keywords: missions *ad gentes*; religious congregations; Honorat's congregations; Rwanda; Congo

Abstrakt: W sierpniu 2022 r. minęło 45 lat od rozpoczęcia przez siostry z jednego z tzw. zgromadzeń honorackich – Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej – pracy misyjnej w Afryce. Artykuł prezentuje, uwzględniając specyfikę tego zgromadzenia, jego zaangażowanie w dzieło misji *ad gentes*. Założyciel zgromadzenia posyłał siostry do najbardziej potrzebujących. Obecnie pojmują one swoją misję jako misję na peryferiach świata, zrozumiały i odczytały znaki czasu oraz odważnie podążają na „obrzeża” dzisiejszego Kościoła, niosąc „radość Ewangelii”. Chociaż zgromadzenie sióstr honoratek, Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej, nie powstało specjalnie z myślą o misji *ad gentes*, to po stu latach od swego powstania podjęło tę formę pracy. Poszerzenie postrzegania i realizacji charyzmatu zgromadzenia wpisuje się w aktualne nauczanie Magisterium Kościoła o zaangażowaniu zgromadzeń zakonnych w dzieło ewangelizacji.

Rodzime powołania do tego zgromadzenia, a nawet przejmowanie placówek misyjnych (misja w Butare) przez siostry wywodzące się z tego Kościoła lokalnego i potwierdzają prawdę, że misje to nie tylko dawanie, ale i wymiana darów.

Słowa kluczowe: misje *ad gentes*; zgromadzenia zakonne; zgromadzenia honorackie; Rwanda; Kongo

Wstęp

W sierpniu 2022 r. upłynęło 45 lat od momentu rozpoczęcia przez jedno z tzw. zgromadzeń honorackich, czyli Siostry Służki Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej, pracy misyjnej w Afryce. Uwzględniając specyfikę tego zgromadzenia, artykuł prezentuje jego zaangażowanie w dzieło misji *ad gentes*. Założyciel tej rodziny zakonnej posyłał siostry do najbardziej potrzebujących pomocy i Jezusa Chrystusa. Dzisiejsze rozumienie posłania Kościoła na krańce świata dowodzi właściwego pojmowania i odczytywania przez siostry znaków czasu, a także odważnego udawania się z „radością Ewangelii” na peryferie dzisiejszego Kościoła. W artykule mowa jest o obecności Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Niepokalanej na kontynencie afrykańskim oraz ich pracy w ramach misyjnej działalności Kościoła.

Życie zakonne w służbie misji *ad gentes*

Na przestrzeni wieków to zakony ponosiły główną odpowiedzialność za dzieło ewangelizacji. Zdecydowana większość z nich bezpośrednio partycypowała w misjach *ad gentes*. Mnisi w sposób niekwestionowany aktywnie uczestniczyli w pierwszej chryścianizacji Europy, położywszy w tym dziele olbrzymie zasługi. Rozbudowana sieć klasztorów tworzonych na bazie reguły św. Kolumbana, św. Benedykta i późniejszych założycieli kolejnych gałęzi życia monastycznego zapewniała ekonomiczną, kulturową, a przede wszystkim duchową „orkę” najpierw Europy, a później także pozostałych obszarów globu ziemskiego. Właściwie to wszystkie zakony brały czynny udział w dziele misyjnym. Wielu zakonników, w tym również świętych, zapisało się w historii jako misjonarze. W XIX w., na fali misyjnego ożywienia Kościoła, powstawały kolejne zgromadzenia zakonne, nastawione na podejmowanie dzieła misyjnego. Ponadto zakonnicy i zakonnice często otrzymywali, oprócz własnej formacji w duchu charyzmatu zakonnego, solidne przygotowanie misyjne, umożliwiające im podejmowanie szeroko zakrojonej posługi misyjnej, w tym także posługi o charakterze społecznym, charytatywnym, edukacyjnym, badawczym,

naukowym i medycznym. Misyjny wymiar monastycyzmu odkrywany jest nawet w Kościołach wschodnich, a pewne jego przejawy również we wspólnotach protestanckich (Górski 2005, 55; Górski 2004, 100; Bria, Chanson, Gadille i Spindler, 221–224).

Na związki życia konsekrowanego z działalnością misyjną wskazuje Sobór Watykański II. W Dekrecie o działalności misyjnej (DM) ojcowie soboru przypominają i uwypuklają zasługi zgromadzeń zakonnych dla dzieła misyjnego:

Święty Sobór chętnie uznaje ich zasługi i dziękuje Bogu za tak wiele wysiłków podjętych dla chwały Bożej i służby dla dobra dusz oraz wzywa je, aby nieustrudzenie postępowaly w rozpoczętym dziele, wiedząc, że siła miłości, którą ze względu na powołanie powinny doskonalej praktykować, zmusza je i zobowiązuje do wykonania pracy w prawdziwie katolickim duchu (DM 40).

Dokument ten mówi też o roli, jaką odgrywają osoby konsekrowane w dziele tworzenia i umacniania młodych Kościołów partykularnych. Wyrazem i sprawdzianem dojrzewania tych ostatnich jest rozwój życia zakonnego na terenach misyjnych. Własne miejsce i przeznaczenie w młodych wspólnotach eklesjalnych mają również zakony kontemplacyjne. Sobór wzywa ponadto do rozpoznawania, pielęgnowania i wspierania powołań misyjnych i zaangażowanie ich w pracę poszczególnych zgromadzeń na terenach objętych przez nie działalnością ewangelizacyjną (DM 18).

W podobnym duchu wypowiada się w encyklice *Redemptoris missio* (dalej: RMis) także Jan Paweł II. Odnotowuje on obecność i zasługi zakonów w historii dzieła misyjnego Kościoła, jak też uwypukla konieczność zakładania wspólnot zakonnych na terenach misyjnych i zwraca uwagę na istotną rolę zgromadzeń kontemplacyjnych w ramach działalności ewangelizacyjnej (RMis 69). Ponadto czytamy w encyklice:

Przed instytucjami życia czynnego otwierają się niezmiernie przestrzenie dla świadczenia miłosierdzia, przepowiadania ewangelicznego, wychowania chrześcijańskiego, szerzenia kultury i solidarności z ubogimi, dyskryminowanymi, zepchniętymi na margines i uciśnionymi. Instytucje te, czy mają cel ściśle misyjny, czy też nie, muszą zbadać swoje możliwości i gotowość poświęcenia swej działalności krzewieniu Królestwa Bożego. [...] Trzeba, by Kościół uczył wielkich wartości ewangelicznych, które rozpowszechnia, a nikt nie daje im skuteczniejszego świadectwa niż ci, którzy składają śluby życia konsekrowanego w czystości, ubóstwie i posłuszeństwie, w całkowitym oddaniu Bogu i w pełnej gotowości służenia człowiekowi i społeczeństwu na wzór Chrystusa (RMis 69).

Na włączenie działalności misyjnej w kontekst życia konsekrowanego wskazuje również papież Franciszek. W Liście apostolskim do zakonnic i zakonników na rozpoczęcie Roku Życia Konsekrowanego *Świadczenie radości* pisze, że obecnie przeżywany i realizowany charyzmat wielu zgromadzeń wzrastał, rozwijał się i kształtował w kontakcie z różnymi kontekstami geograficznymi i kulturowymi. Nieznane dotychczas inicjatywy i formy miłości apostolskiej, styczność z ewangelizowanymi ludami, dawały i tworzyły nowe okazje realizacji charyzmatu (Franciszek, *Świadczenie radości*, I 1).

Podobnie jak Jezus poruszony tym współczuciem obdarzał swoim słowem, uzdrawiał chorych, karmił chlebem, ofiarował swoje życie, tak też nasi założyciele oddali się na służbę ludzkości, do której posyłał ich na najróżniejsze sposoby Duch: wstawienictwo, głoszenie Ewangelii, katecheza, oświata, służba ubogim, chorym... Fantazja miłości nie знаła granic i potrafiła otworzyć niezliczone drogi, aby wnieść tchnienie Ewangelii w kultury i w najróżniejsze dziedziny życia społecznego (Franciszek, *Świadczenie radości*, I 2).

W dalszej części papież stwierdza, że osoby konsekrowane, zajmujące ważne miejsce w budowaniu i animacji życia wspólnoty eklezjalnej, są szczególnie powołane i zobowiązane do „wychodzenia z siebie”, do podążania na peryferie egzystencjalne współczesnego świata (Franciszek, *Świadczenie radości*, II 4, III 2).

Powiązanie życia konsekrowanego i misji Franciszek rozważa także w Orędziu na Światowy Dzień Misyjny 2015 r. Wskazuje w nim na daleko idące podobieństwo misyjnej egzystencji Jezusa Chrystusa i na ten sam jej charakter w przypadku naśladowców Boga Wcielonego żyjących według rad ewangelicznych. W konsekwencji wymiar misyjny należy do samej natury życia zakonnego, jest w nią wpisany tak bardzo, że jego zaniedbanie skutkuje zniekształceniem każdego charyzmatu zakonnego. Dalej Franciszek dowodzi, iż każdy, kto naśladuje Jezusa Chrystusa, staje się misjonarzem, co tym bardziej powinno uwidaczniać się w życiu osoby konsekrowanej. Biskup Rzymu dostrzega szerokie otwarcie się zgromadzeń zakonnych na misje *ad gentes*, wielki w nich zapal misyjny, przejawiający się wyraźnie w przyjmowaniu w szeregi zgromadzeń zakonnych braci i sióstr wywodzących się z obszarów i kultur objętych działalnością misyjną. Franciszek podkreśla też, że jako charakteryzujące się powszechnym horyzontem apostolskim dzieło misyjne Kościoła potrzebuje rozmaitych charyzmatów życia konsekrowanego, aby dzięki nim objąć działalnością ewangelizacyjną rozległe obszary, pogranicza i peryferia współczesnego świata (Franciszek, *Misja...*).

Specyfika zgromadzeń honorackich i charyzmat Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Niepokalanej

Oryginalną i specyficzną, znaną dla rodzimej duchowości i Kościoła na ziemiach polskich w ostatniej ćwierci XIX w. formę życia zakonnego stanowią zgromadzenia honorackie (16 żeńskich i męskich), założone przez bł. Honorata Koźmińskiego. Zaistniała po upadku powstania styczniowego sytuacja polityczno-społeczna spowodowała, że zainicjował on nową formę życia zakonnego, wyrosła na bazie duchowości franciszkańskiej. Powstałe na tym fundamencie zgromadzenia charakteryzował fakt, że miały być one bezhabitowe (ze względu na zastosowanie ewangelicznej rady ukrycia) i stanowe (rekrutujące kandydatów/kandydatki z jednego stanu czy grupy zawodowej). Stanowość zgromadzeń honorackich, zgodnie z zasadą, że każdy stan uświęca sam siebie, była podstawą ich środowiskowego apostołatu pracy, na który składało się prowadzenie szkół, przedszkoli, ochronek, sierocińców i innych instytucji wychowawczych oraz zatrudnienie w fabrykach i zakładach rzemieślniczych (Duchniewski).

Jednym z tych zgromadzeń jest założone w dniu 7 października 1878 r. w Zakroczymiu (diecezja plocka) Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej zwane potocznie służkami. Powstanie tego zgromadzenia było silnie związane z objawieniami Matki Bożej w Gietrzwałdzie w 1877 r., a powołano je i posłano do mieszkańców wsi. Założyciel służek zamierzał dowartościować odrębny typ religijności ludowej bez narzucania im modelu duchowości właściwej np. środowiskom inteligentnym”. Zadecydował też, że celem podejmowanych przez Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Niepokalanej działań będzie rozbudzenie ducha wiary, pobożności i gorliwości w rodzinach i parafiach wiejskich. Ponadto siostry wezwane i posłane do ludu wiejskiego powinny mówić tym samym, co lud, zrozumiałym językiem. Ich głównym zadaniem miało być gromadzenie dzieci na katechizacji, uczenie języka polskiego i historii, organizowanie rekolekcji parafialnych i przygotowanie do sakramentów. Od początku istnienia zgromadzenia służki roztaczały opiekę religijną nad ludem wiejskim w celu odnowienia i podtrzymania w nim wiary oraz pogłębienia chrześcijańskiej moralności. Dlatego prowadziły biblioteki, organizowały pielgrzymki do sanktuariów maryjnych oraz współpracowały z kapłanami w prowadzeniu rekolekcji połączonych z katechizacją dzieci, młodzieży i dorosłych. Były również odpowiedzialne za prowadzenie grup tercjarskich i Kół Żywego Różańca. Poza tym dbały o porządek w kościołach parafialnych, organizowały asystę procesyjną i odpowiadały za dekorację owych kościołów. Co więcej, w trosce o trzeźwość zakładały i prowadziły bezalkoholowe herbaciarnie

i gospody. Tworzyły też zakłady gastronomiczne, sklepy oraz pracownie krawieckie, tkackie, hafciarskie, introligatorskie i nimi zawiadywały. Podejmowały również pracę dydaktyczno-wychowawczą w szkolnictwie na wszystkich szczeblach wychowawczych, tworząc przedszkola, ochronki i szkoły. Rozszerzając swą działalność, zgromadzenie tworzyło szpitale, przytułki, schroniska i ochronki dla dzieci lub przynajmniej w nich posługiwało (Wójcik 64–71. 261–267).

Obecnie służki Niepokalanej angażują się w dzieło zbawienia świata, stając się ewangelicznym zaczynem w posługiwaniu wśród najbardziej zaniedbanych grup społecznych. Pracują w służbie zdrowia, w szkolnictwie państwowym i w rozmaitych ośrodkach diecezjalnych. Zgromadzenie w perspektywie przeżywania jubileuszu stulecia swego powstania (1978) rozpoczęło także pracę misyjną w Rwandzie (*Misje Zgromadzenia...*; Lemańska, *35 lat na misjach...* 3).

Powstanie i rozwój placówek misyjnych Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej

Podstawy pracy misyjnej odnajdujemy w konstytucjach zgromadzenia. W punkcie 23 czytamy:

Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej [...] dokłada wysiłków, aby wszyscy ludzie w pełni korzystali ze zbawczego dzieła Chrystusa. Oprócz modlitwy, ofiary i różnorodnej pomocy na rzecz rozkrzewiania wiary, podejmuje również bezpośrednią działalność na terenach misyjnych (*Konstytucje...*, 23).

W pracy misyjnej siostry mają, w miarę możliwości, uwzględnić potrzeby Kościoła lokalnego i dostosować się do nich, a poprzez przykład życia troszczyć się o powołania tubylcze, by dzięki temu coraz więcej członkiń wspólnoty zakonnej mogło służyć rodzimemu Kościołowi. Organizację placówek misyjnych oraz posługę misjonek regulują dwa odpowiednie statuty misyjne zgromadzenia (Bugala 62–63).

Pierwsze inicjatywy rozpoczęcia przez siostry pracy misyjnej w Afryce (w latach 1975–1976 w Libii i Kenii) nie doszły do skutku. Plany włączenia się w misje *ad gentes* udało się zgromadzeniu zrealizować dzięki kontaktom z bp. Jeanem Baptiste Gahamanayi, ordynariuszem diecezji Butare w Rwandzie. Przebywał on w Polsce dwukrotnie (1972 i 1976), poszukując kapłanów i sióstr zakonnych do pracy misyjnej w swojej diecezji. Z taką prośbą zwrócił się również do ówczesnej przełożonej generalnej zgromadzenia,

s. Heleny Dąbrówki, która odpowiedziała na nią pozytywnie. Po przygotowaniu pierwsze trzy służki w dniu 17 sierpnia 1977 r. przybyły do Rwandy. Zamieszkały wpierw w Butare, w dawnym domu biskupim, a potem w stolicy kraju – Kigali, gdzie uczyły się miejscowego języka *kinyarwanda*. W kwietniu 1978 r. rozpoczęły specjalistyczne staże w kilku placówkach misyjnych prowadzonych przez misjonarki z Niemiec. W tym też roku, w maju, dotarła do Rwandy czwarta służka (Grzybowska, *40 lat...*, 1; Mazurowska i Grunt 8).

Pierwszą, w pełni samodzielną placówkę Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej w Rwandzie otwarto w dniu 4 lipca 1978 r. w Karama (filii parafii Ngoma), miejscowości położonej 15 km od Butare. Na terenie misji znajdował się dom, kościół filialny i budynek szkoły, wybudowane przez Ojców Białych. Mimo iż misja powstała zaledwie kilka lat wcześniej, warunki bytowe były skromne i trudne. Pomimo to służki nie zwlekały z budową ośrodka zdrowia i większego domu mieszkalnego. Po trzech latach w Karama otworzyły oraz prowadziły ośrodek zdrowia, szpital (z 30 łózkami), aptekę, laboratorium i porodówkę. Od pierwszych dni pobytu w Karama z zaangażowaniem poznawały kraj, jego mieszkańców, ich kulturę i obyczaje oraz doskonaliły znajomość miejscowego języka. Poruszając się najczęściej pieszo, odwiedzały chorych i potrzebujących. Spotkania te były także okazją do rozpoznawania najpilniejszych potrzeb i wyzwań stojących przed misjonarkami. Jednocześnie w 1979 r. zgromadzenie rozpoczęło przygotowanie kolejnej grupy sióstr, które miały zasilić personalnie misję w Rwandzie. Ukończywszy kurs językowy w Brukseli, przybyły do Afryki w dniu 23 sierpnia 1980 r. kolejne trzy służki (Grzybowska, *40 lat...*, Bugała 74–77; Mazurowska i Grunt 10).

Dzięki powiększeniu składu personalnego okazało się możliwe założenie drugiej placówki misyjnej zgromadzenia w Rwandzie, mianowicie w maju 1981 r. w Ruramba, filii parafii Kibeho. W skład misji w Ruramba weszła szkoła gospodarcza dla dziewcząt oraz ośrodk: dożywiania i zdrowia. W uroczystym otwarciu tego ostatniego, w kwietniu 1983 r., wziął udział prezydent kraju, który ofiarował placówce ambulans. W latach 1983–1994 do Rwandy przybyło osiem kolejnych sióstr, które zaangażowały się w dzieła misyjne zgromadzenia. Wielką radością zaowocowały też pierwsze powołania pośród miejscowych dziewcząt. Mając to na uwadze, siostry podjęły starania o powstanie domu formacyjnego. Dzięki współpracy z biskupem nowo erygowanej diecezji w Kigali, w dniu 3 stycznia 1990 r. zgromadzenie otworzyło swój dom formacyjny, przenosząc z Karama istniejący tam nowicjat i sytuując go w Cyangu. Natomiast w dniu 2 sierpnia 1992 r. pierwsze dwie Rwandyjki złożyły w tym domu pierwsze śluby zakonne (Grzybowska, *40 lat...*, 2–3; Bugała 78–82).

Ważnym i tragicznym czasem dla obecności misyjnej zgromadzenia w Rwandzie stał się 1994 r., kiedy to w kwietniu wybuchł w kraju krwawy konflikt inicjujący ludobójstwo i bratobójczą wojnę między Tutsi i Hutu. Wydarzenia wojny domowej przerwały prężny rozwój rwandyjskiej misji zgromadzenia. Placówki w Karama i Ruramba ograbiono i niemal całkowicie zniszczono. Zginęło wielu współpracowników i podopiecznych związanych z misjami sióstr. W konsekwencji krwawych wydarzeń służki przerwały na kilka miesięcy pracę i swoją obecność w Rwandzie. Większość z nich powróciła do kraju. Do Polski udało się wówczas dotrzeć także trzem pierwszym rwandyjskim członkiniom zgromadzenia. Był to poważny cios dla misji, którą charakteryzowała już duża dynamika (Grzybowska, 40 lat..., 3; Bugała 82; *Wspomnienia...*, 11–15).

W związku z niestabilną sytuacją w Rwandzie, nie rezygnując z pracy misyjnej w Afryce, zgromadzenie zainicjowało działalność dwóch kolejnych placówek misyjnych, tym razem w Zairze (obecnie Demokratyczna Republika Kongo) i Kamerunie. Część sióstr dotarła wraz z uchodźcami z Rwandy i Burundi do Zairu. Tam otrzymały propozycję objęcia opuszczonej misji w Karhala (diecezja Bukavu). Po przeprowadzeniu koniecznych remontów misję służek otwarto w dniu 4 października 1994 r. Siostry z tej placówki i pracują w ośrodkach zdrowia, punktach dożywiania, szkole gospodarczej, parafii, a także prowadzą działalność charytatywną (Grzybowska, 40 lat..., 4).

Grupa czterech sióstr (w tym dwie mające staż misyjny w Rwandzie) wyjechała do Kamerunu. Tutaj, w miejscowości Nyombe, utworzono placówkę misyjną zgromadzenia, istniejącą niespełna rok, bo od października 1995 r. do września 1996 r. Po jej zamknięciu trzy członkinie zgromadzenia wyjechały do Rwandy, gdzie po względnym ustabilizowaniu się sytuacji rozpoczęły odbudowę swoich placówek. Mimo iż misję w Karama całkowicie zdemolowano podczas konfliktu, siostry postanowiły ją odbudować. Zniszczoną kompletnie placówkę w Ruramba odbudowało i przejęło afrykańskie Zgromadzenie Sióstr Abizeramariya. Dom formacyjny zgromadzenia w Cyangugu, choć reaktywowany ostatecznie we wrześniu 1996 r., nie pełni już jednak swego pierwotnego zadania, a siostry podjęły się tam urzeczywistniania innych form apostołatu (Grzybowska, 40 lat..., 4).

Po wojnie domowej w Rwandzie zgromadzenie odbudowało zatem placówki w Karama i Cyangugu oraz utworzyło nową misję w Demokratycznej Republice Kongo (Karhala). W 2001 r. siostry zakupiły dom, a następnie działkę w Butare. Od 20 lutego 2002 r. placówka ta jest domem formacyjnym zgromadzenia, w którym to domu ma obecnie swoją siedzibę także Delegatura Afrykańska Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej (Grzybowska, 40 lat..., 5).

Formy działalności misyjnej służek

Działalność misyjna, służąca zakładaniu, dojrzewaniu i umacnianiu lokalnych wspólnot Kościoła, dokonuje się w kilku wymiarach. Takim wymiarem najpierw i przede wszystkim jest głoszenie Ewangelii i udzielanie sakramentów. Zawsze jednak misjonarze podejmują szereg działań stanowiących reakcję na problemy i przeciwdziałających owym problemom, z jakimi boryka się ewangelizowana ludność. Działalność misyjna obejmuje zatem również inicjatywy na polu edukacji oraz szeroko rozumianej aktywności charytatywnej.

Misjonarki ze Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej starają się być dla mieszkańców Afryki świadkami Jezusa Chrystusa. We wszystkich prowadzonych przez siebie placówkach organizują rekolekcje i dni skupienia dla dziewcząt, współpracowników świeckich i rozmaitych grup kościelnych. Pod koniec sierpnia 1990 r. zorganizowały specjalne dni skupienia dla małżeństw w Karama i Ruramba, w ramach przygotowania do spotkania z papieżem Janem Pawłem II. Wierni związani z placówkami misyjnymi służek uczestniczyli w spotkaniach z Janem Pawłem II podczas jego pielgrzymki do Rwandy w 1990 r. (*Z kraju...*, 1990, 41–42.78.110). Siostry w każdej swej placówce angażowały się w utrzymanie porządku w kościołach oraz w przygotowanie kościołów do różnorodnego rodzaju wydarzeń parafialnych i diecezjalnych. Przy wielu okazjach przybliżały też wiernym postać i nauczanie założyciela ich zgromadzenia, kapucyna – bł. H. Koźmińskiego, a czyniły to podczas Mszy Świętej i nabożeństw. Staraly się poprzez wszystkie swoje posługi, nawet najdrobniejsze, głosić Dobrą Nowinę, założywszy, że to właśnie świadectwo ich życia będzie najlepszym i przekonującym nauczycielem chrześcijańskiej moralności oraz bycia żywą częścią Kościoła (*Z kraju...*, 1988, 146–149; Grzybowska, *40 lat...*, 6; Lemańska 30–31.36).

Rozległą przestrzenią misyjnej aktywności służek była i nadal pozostaje działalność dobroczynna. Pierwsze formy ich misyjnego posługiwania ograniczały się często do najprostszych metod pracy. Były to odwiedziny biednych, chorych oraz niesienie podstawowej pomocy medycznej. Już w początkach swej obecności w Rwandzie siostry otworzyły kolejno: ośrodek zdrowia, szpital z 30 łózkami, porodówkę, centrum dożywiania i ośrodek prewencyjny. Praca w dyspanserach (ośrodkach zdrowia) była wyjątkowo trudna. Służki borykały się ze słabym wyposażeniem takich placówek i brakiem leków. W latach 1983–1993 Rwandę nawiedziło kilka fal poważnych epidemii: malarii, odry i krwawej biegunki. Często epidemiom tym towarzyszył głód, którego ofiarami najczęściej padały dzieci. Przyczyną rozprzestrzeniania się chorób był m.in. brak higieny, niekiedy nawet elementarnej. Bolączkę opieki

zdrowotnej, którą organizowały siostry, stanowił nie tylko deficyt higieny, ale także podstawowej wiedzy oraz tradycja nakazująca w wypadku zakażeń szukać pomocy u miejscowych czarowników. Tylko w 1993 r. placówka misyjna w Ruramba hospitalizowała 1148 pacjentów, a oddział położniczy przyjął 80 kobiet. Personel placówki wykonał 2436 różnych zabiegów laboratoryjnych oraz 7195 szczepień. Siostry bardzo często finansowały leczenie najuboższych osób. W ośrodku dożywiania organizowały, oprócz doraźnej pomocy, pogadanki z dziedziny racjonalnego żywienia, uczyły uprawy warzyw i innych roślin jadalnych, przygotowywania urozmaiconych posiłków i pielęgnacji dzieci. Ponadto pomagały niektórym rodzinom stawiać domy. Charytatywna działalność sióstr koncentrowała się zatem na udzielaniu niezbędnej pomocy medycznej, prowadzeniu profilaktyki w dziedzinie higieny oraz na edukacji matek w zakresie pielęgnacji dzieci. Poza tym misjonarki opiekowały się zaniedbanymi i samotnymi matkami, służąc im pomocą (Bugala 93–97; Mazurowska i Grunt 8; Lemańska 7).

Kolejny obszar misyjnej działalności służek stanowi edukacja. Jej niski poziom i wiele innych mankamentów to stały problem terenów misyjnych. Rwanda była i pozostaje krajem, w którym edukację na rozmaitych poziomach muszą wspomagać misjonarze. Służki koncentrują się głównie na pomocy związanej z edukacją w wymiarze praktycznym. Tworzą więc placówki oferujące nie tylko naukę czytania i pisania, ale również kroju, szycia, gotowania i prac domowych. Taki charakter miały placówki powstałe w Karama i Ruramba. Pracownie szycia i haftu umożliwiały dziewczętom zdobycie zawodu i przydatnych w codziennym życiu umiejętności. W pracowniach szyto kolorowe sukienki, bluzki i spodenki, wykorzystując do tego najdrobniejsze nawet skrawki materiału. Poza szyciem siostry uczyły też haftu. Haftowane obrusy i serwety sprzedawane były m.in. w Europie. Misjonarki zwracały szczególną uwagę na edukację kandydatek do zgromadzenia i ją wspierały. Owe kandydatki wysyłano do szkół katechetycznych lub technicznych. Częste były jednak w takich przypadkach odejścia ze zgromadzenia po uzyskaniu wykształcenia lub zawodu (Bugala 97–100; Mazurowska i Grunt 8). Jednym z ostatnich dzieł zgromadzenia jest otwarte w 2015 r. przedszkole w Karama. Placówka nadal cieszy się ogromnym zainteresowaniem. Już w 2017 r. uczęszczało do niej ponad 100 dzieci, a chętnych było znacznie więcej. W ramach tej działalności siostry prowadzą także akcję „Adopcja serca”, stwarzającą szanse na zdobycie wykształcenia, naukę zawodu i w konsekwencji na godne, lepsze życie tym dzieciom, dla których pozyska się ofiarodawców. Siostry włączyły się również w akcję „Bilet do stacji życie”, zainicjowaną przez fundację Watoto. Dzięki niej misjonarki zdołały pomóc ponad 1000 dzieci z placówek misyjnych w Karama i Karhala (Grzybowska, *40 lat...*, 5–6).

Warto wspomnieć, że służki zabiegają także o stworzenie tzw. zaplecza misyjnego w Polsce. W tym celu istnieje, od przeszło 50 lat, Sekretariat Misyjny, w ramach którego podejmowane są działania służące propagowaniu tematyki misyjnej oraz organizowaniu pomocy i przybliżaniu takowej działalności zgromadzenia. Podejmując tę formę animacji misyjnej, siostry odwiedzają szkoły i parafie, organizują spotkania z misjonarkami, kiermasze, wystawy. Dużą inicjatywą na tym polu wykazuje się, mająca trzynastoletnie doświadczenie misyjne, s. Katarzyna Grzybowska (*Misje afrykańskie Sióstr Służek NMPN; Wywiad...*).

Wkład personalny Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej w dzieło misyjne

Przez ponad 45 lat ewangelizacyjnej obecności zgromadzenia służek w Afryce realizowało w jego placówkach misyjnych swoje powołanie misyjne 20 sióstr misjonarek (19 z Polski i jedna z Litwy).

Siostra Katarzyna Grzybowska (ur. 30 IV 1968, śluby wieczyste: 15 VIII 1994) w latach 1991–1994 i 1999–2011 pracowała na placówkach misyjnych zgromadzenia w Cyangugu i Karama, gdzie była nauczycielką języka francuskiego, katechetką w szkole średniej w Cyangugu, osobą odpowiedzialną za akcję „Adopcja serca” i organizatorką dożywiania dla dzieci. Odpowiadała także za pracę socjalną oraz formację postulantek i juniorystek. Podsumowując czas posługi na misjach, uwypukla jako konieczne dokonanie przez siebie pewnej rewizji swego postrzegania misji: z tej, która miała dawać, przekształciła się w tę, która o wiele więcej otrzymuje od Boga i ludzi (*Polscy misjonarze...*, 113; Lemańska 28–32. Grzybowska, *Jestem...*, 36–41).

Siostra Grażyna Iwan (ur. 3 VIII 1964, śluby wieczyste: 15 VIII 1993) pracowała w Rwandzie, Cyangugu i Karama w latach 1991–1992, a następnie do 1996 r. w Karhala (*Polscy misjonarze...*, 122).

Siostra Monika Kargol wstąpiła do zgromadzenia w dniu 9 listopada 2005 r. Od samego początku życia zakonnego pociągała ją praca misyjna. Wspomina, że obraz brudnych dzieci, głodujących i często płaczących stał się dla niej zaproszeniem do służby bliźniemu mieszkającemu na innym kontynencie. Siostra Monika odbyła studia teologiczne oraz kurs przygotowawczy w Centrum Formacji Misyjnej, a także staż językowy w Avignon i Lauris we Francji. Pracowała w Sekretariacie Misyjnym zgromadzenia w Podkowie Leśnej. W dniu 2 sierpnia 2019 r. udała się samolotem do Rwandy (*Powołanie...*).

Siostra Anna (Halina) Kołodziejczyk (ur. 1 IV 1959, śluby wieczyste: 14 VIII 1982) wyjechała na misję w 1986 r. Posługiwała jako pielęgniarka w mi-

sji zgromadzenia w Karama, skąd przeniosła się do Kamerunu, gdzie do 1996 r. pracowała w Nyombe (*Polscy misjonarze...*, 153; Kołodziejczyk 32–33).

Siostra Jolanta Agnieszka Kostrzewska (ur. 9 V 1957, śluby wieczyste: 14 VIII 1987) w latach 1988–2005 pracowała jako pielęgniarka w Karama, a następnie do 2012 r. była delegatką przełożonej generalnej w Butare. Od 2012 r. posługuje jako przełożona misji w Karhala, w Demokratycznej Republice Konga, gdzie jest odpowiedzialna za ośrodek zdrowia oraz szkołę formacji zawodowej i podstawowej (*Polscy misjonarze...*, 157; Kostrzewska 33–35).

Siostra Anna Grażyna Kraska (ur. 15 II 1967, śluby wieczyste: 15 VIII 1994) w latach 1996–2008 posługiwała jako pielęgniarka, wpięrow przez sześć miesięcy w Kamerunie, a potem w Butare. Do jej obowiązków należało prowadzenie ośrodka zdrowia i niewielkiego szpitala oraz koordynacja dożywiania najbiedniejszych rodzin. W latach 2008–2010 pełniła posługę misyjną w Karhala (*Polscy misjonarze...*, 164–165; Lemańska 37–38; Kraska 43–45).

Siostra Auśra Kuodyte, Litwinka, posługuje na misjach od 30 września 2002 r. Pracowała najpięrow w Rwandzie, a później w Karhala, gdzie odpowiadała za edukację. W ramach edukacji prowadziła kursy szycia, haftu, przygotowywania posiłków i uprawy ogrodu. Ponadto organizowała we współpracy z fundacją Watoto pomoc dla dzieci z najuboższych rodzin. Założyła również sklep z artykułami spożywczymi. Co więcej, angażowała się w duszpasterstwo, przygotowując liturgię, w której wykorzystywała m.in. miejscowe tańce liturgiczne (Lemańska 41–43).

Siostra Teresa Kusik (ur. 25 VII 1952 r., śluby wieczyste: 15 VIII 1975) w latach 1980–2002 posługiwała jako pielęgniarka w Rwandzie na placówkach w Karama, Butare i Cyangugu. W 2002 r. rozpoczęła pracę w Karhala, gdzie odpowiadała za aptekę rejonową. Pracę misyjną postrzegała jako wielką lekcję dla siebie i okazję do doświadczania dobra od ludzi i Boga (*Polscy misjonarze...*, 177; Lemańska 12–16; Kusik 21–23). Zmarła 8 września 2019 r. w Mariówce (Grzybowska, *Już nic...*).

Siostra Danuta Elżbieta Mazurowska (ur. 18 VI 1949, śluby wieczyste: 15 VIII 1975) w latach 1977–2000 posługiwała w Rwandzie. Długo była odpowiedzialna w Cyangugu za formację kandydatek do zgromadzenia. Podczas wojny domowej pomagała więźniom z plemienia Hutu i ich najbliższym, ukrywała uciekinierów. Zajmowała się również „Adopcją serca”, pomagała w leczeniu dzieci cierpiących na chorobę głodową. Po powrocie do kraju przez osiem lat pracowała w ramach animacji misyjnej, prowadzonej przez zgromadzenie (*Polscy misjonarze...*, 206; Lemańska 25–27; Mazurowska 28–30).

Siostra Teresa Cecylia Mroczek (ur. 12 X 1941, śluby wieczyste: 16 VIII 1966) przybyła do Rwandy w 1978 r. Przebywała w tym kraju w czasie najkrwawszych zamieszek. Do 1997 r. posługiwała jako pielęgniarka w Karama, gdzie odpowiadała za akcję „Adopcja serca” i ośrodek odżywiania. W 1998 r. rozpoczęła pracę misyjną w Karhala i tam pracowała do 2005 r. (*Polscy misjonarze...*, 215; Lemańska 8–11; Mroczek 30–31).

Siostra Maria Oszcęda (ur. 21 XII 1947, śluby wieczyste: 31 VIII 1971) w latach 1980–2009 posługiwała w pierw w Cyangugu, a następnie w Karama, gdzie zajmowała się poradnictwem rodzinnym i organizacją ośrodka dożywiania. Zmagając się z problemami zdrowotnymi, pozostała w Afryce, gdzie zmarła 31 sierpnia 2009 r. (*Polscy misjonarze...*, 230–231; Lemańska 16–18; Oszcęda 24).

Siostra Stanisława Oszywa (ur. 15 XII 1950, śluby wieczyste: 15 VIII 1973) w latach 1982–2005 posługiwała w Cyangugu, gdzie odpowiedzialna była m.in. za grupy odnowy duchowej. Od 2005 r. pracowała w Karhala jako pielęgniarka i koordynatorka punktu medycznego. Charakteryzując pracę misyjną, podkreślała, że różnorodność kulturowa stała się bogactwem dla zgromadzenia i niej samej (*Polscy misjonarze...*, 231; Lemańska 18–20; Oszywa 31–32).

Siostra Teresa Pachnik (ur. 1 IV 1955, śluby wieczyste: 15 VIII 1978) w latach 1980–1992 posługiwała w Cyangugu. Tam uczyła szycia, pracowała w punkcie dożywiania i jako pomoc pielęgniarska. Ponadto zajmowała się propagowaniem zdrowego odżywiania, jest autorką książki kucharskiej (*Polscy misjonarze...*, 232).

Siostra Cecylia Małgorzata Rypina (ur. 23 XI 1971, śluby wieczyste: 15 VIII 1998) w Rwandzie przebywa od 2002 r., gdzie początkowo była nauczycielką w Karama. Kolejne miejsce jej posługi stanowiło i pozostaje Cyangugu, gdzie jest przełożoną Delegatury Afrykańskiej zgromadzenia. Ponadto posługiwała wśród głuchoniemych i niepełnosprawnych. Prowadziła też kursy szycia (*Polscy misjonarze...*, 264; Lemańska 39–40).

Siostra Wanda Rzońca (ur. 15 VI 1964, śluby wieczyste: 15 VIII 1993) wyjechała do Rwandy w 1993 r. i przez kilka miesięcy posługiwała jako pielęgniarka w Karama. W 1994 r. udała się do Zairu, gdzie do 1997 r. pracowała w Karhala (*Polscy misjonarze...*, 264).

Siostra Kazimiera Wiesława Szewczyk (ur. 7 VI 1961, śluby wieczyste: 15 VIII 1987) w 1995 r. wyjechała do Kamerunu. Tam pracowała jako katechetka. Po kilku miesiącach przeniosła się do Cyangugu, gdzie zajmuje się katechizacją (*Polscy misjonarze...*, 293; Szewczyk 25–27).

Siostra Stanisława Urbaś (ur. 12 XI 1966, śluby wieczyste: 15 VIII 1994) w latach 1994–2006 pracowała w Demokratycznej Republice Konga jako

pielęgniarka. Od 2006 r. posługuje w Karama (*Polscy misjonarze...*, 311; Lemańska 32–35; Urbaś 41–43).

Siostra Barbara Wiatkowska (ur. 16 I 1954, śluby wieczyste: 15 VIII 1983) w latach 1983–1985 pracowała w Ruramba. Zginęła w wypadku samochodowym w dniu 17 listopada 1985 r. Pochowana w Ruramba (*Polscy misjonarze...*, 316–317).

Siostra Anna Zalińska (ur. 6 II 1945, śluby wieczyste: 15 VIII 1968) znalazła się w pierwszej grupie służek, przybyłej do Rwandy w 1977 r. W latach 1978–1988 pracowała w Karama. Od samego początku zaangażowała się w pracę misyjną zgromadzenia, uczestniczyła w budowie i organizacji pierwszej placówki misyjnej w Karama. Była przełożoną domu zakonnego i delegatką misji w Rwandzie. Zmarła 4 kwietnia 1998 r. Pochowana w Sandomierzu (*Polscy misjonarze...*, 334).

Siostra Stanisława Zawadzka (ur. 13 XII 1937, śluby wieczyste: 14 VIII 1964) również znalazła się w grupie pierwszych służek przybyłych do Afryki. W latach 1977–1994 posługiwała w Karama. Od lipca 1994 r. do 2005 r. pracowała w Karhala, gdzie uczyła krawiectwa i pełniła funkcję przełożonej domu. W 2005 r. wróciła do Rwandy i w Karama zajmowała się m.in. adopcją na odległość (*Polscy misjonarze...*, 335; Zawadzka 2021).

Obecnie w czterech placówkach na kontynencie afrykańskim (jedna w Kongo i trzy w Rwandzie) pracuje, jako misjonarki, pięć polskich służek Niepokalanej.

Mimo iż honorackie Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej nie zostało powołane do istnienia wprost z myślą o działalności w ramach misji *ad gentes*, to jednak sto lat po swoim powstaniu podjęło tę formę pracy. Poszerzenie postrzegania i realizacji charyzmatu zgromadzenia wpisuje się w aktualne nauczanie Magisterium Kościoła o zaangażowaniu zgromadzeń zakonnych w dzieło ewangelizacyjne. Rodzime powołania w ramach tego zgromadzenia, a nawet przejmowanie placówek misyjnych (misja w Butare) przez siostry pochodzące z Afryki potwierdzają prawdę, że misje nie są jedynie daniem, ale stanowią także wymianę darów.

Wykaz skrótów

- DM – Sobór Watykański II. Dekret o działalności misyjnej Kościoła *Ad gentes divinitus*
 RMis – Jan Paweł II. Encyklika *Redemptoris missio*. Rzym 1990

BIBLIOGRAFIA

- Bria, Ion. Chanson, Philippe. Gadille, Jauques. Spindler, Marc. *Misjologia. Kontekst ekumeniczny*. Warszawa: Verbinum 2007.
- Bugała, Agnieszka. *Misyjna działalność Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej w Rwandzie w latach 1977–1994*. Częstochowa: PAT w Krakowie, 2004.
- Duchniewski, Jerzy. „Honorackie zgromadzenia.” *Encyklopedia katolicka*. T. 6. Lublin: TN KUL 1993.1202–1205.
- Franciszek. „Misja należy do «gramatyki» wiary. Orędzie na Światowy Dzień Misyjny 2015.” *L'Osservatore Romano* (2015) 6: 4–6.
- Franciszek. „Świadkowie radości. List apostołski do zakonnic i zakonników na rozpoczęcie Roku Życia Konsekrowanego.” *L'Osservatore Romano* (2015) 1: 6–11.
- Górski, Jan. *Mały słownik misjologiczny*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2004.
- Górski, Jan. *Odpowiedzi na 101 pytań o misję*. Kraków: WAM, 2005.
- Grzybowska, Katarzyna. „Jestem wdzięczna Bogu za to, że mi zaufał.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 36–41 (wydanie specjalne).
- Grzybowska, Katarzyna. *Już nic Jej nie brakuje*. Dostęp 22 marca 2023. <https://misje.sluzki.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=126:juz-nic-jej-nie-brakuje&catid=9&Itemid=101>
- Grzybowska, Katarzyna. *40 lat posługi misyjnej Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej na misjach w Rwandzie i Kongo (1977–2017)*. Podkowa Leśna: Sekretariat Misyjny Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej, 2017.
- Jan Paweł II. Encyklika *Redemptoris missio*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1995.
- Kołodziejczyk, Halina Anna. „Každy ma miejsce na ziemi.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 32–33 (wydanie specjalne).
- Konstytucje i ustawy Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej*. Mariówka: Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej, 1988.
- Kostrzewska, Jolanta. „Życie misyjne wymaga zaangażowania.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 33–35 (wydanie specjalne).
- Kraska, Anna. „Moje spełnione marzenia.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 43–45 (wydanie specjalne).
- Kusik, Teresa. „Uczestniczę w ich życiu.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 21–23 (wydanie specjalne).
- Lemańska, Krystyna. *35 lat na misjach. Świadectwa Sióstr Misjonarek*. Podkowa Leśna: Sekretariat Misyjny Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej, 2012.
- Mazurowska, Danuta. Grunt, Mirosława. „25 lat posługi Sióstr Służek NMP Niepokalanej na ziemi afrykańskiej.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 8–11 (wydanie specjalne).
- Mazurowska, Danuta. „Moje pragnienie dzielenia się Bogiem.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 28–30 (wydanie specjalne).
- Misje afrykańskie Sióstr Służek NMPN*. Dostęp 22 marca 2023. https://misje.sluzki.pl/Misje_Zgromadzenia_Siostro_Sluzek_Najswietszej_Maryi_Panny_Niepokalanej. Podkowa Leśna: Sekretariat Misyjny Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej, 2012.
- Mroczek, Teresa. „Uczę się wciąż na nowo zawierzać Panu.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 30–31 (wydanie specjalne).
- Oszczęda, Marianna. „Na gruzach przemocy powstaje Kościół Chrystusowy.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 24 (wydanie specjalne).

- Oszywa, Stanisława. „Bóg jest większy od naszego serca.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 31–32 (wydanie specjalne).
- Polscy misjonarze w świecie. 50 lat od Dekretu soborowego „Ad gentes”*. T. 1–3. Górna Grupa: Verbinum 2015.
- Powołanie to wielki dar*. Dostęp 22 marca 2023. <https://sluzki.pl/powolanie-to-wielki-dar/>
- Sobór Watykański II. Dekret o działalności misyjnej Kościoła *Ad gentes divinitus*. Sobór Watykański II. *Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Poznań: Pallottinum, 1986. 436–474.
- Szewczyk, Wiesława. „Bóg może wlać miłość w serca zranione nienawiścią.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 25–27 (wydanie specjalne).
- Urbaś, Stanisława. „Z Jezusem czuję się tutaj jak u siebie w domu.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 41–43 (wydanie specjalne).
- Wójcik, Maria. *Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej*. T. 1: *Powstanie, rozwój i działalność w latach 1878–1918*. Mariówka: Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej, 1978.
- „Wspomnienia sióstr Misjonarek z okresu wojny w Rwandzie.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 11–15 (wydanie specjalne).
- Wywiad z misjonarką s. Katarzyną Grzybowską. *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) nr 34: 54–59 (wydanie specjalne).
- Zawadzka, Stanisława. „Moje 25 lat na misjach.” *Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej* (2002) 34: 20–21 (wydanie specjalne).
- Z kraju tysiąca Wzgórz. Biuletyn polskich misjonarzy i misjonek pracujących w Rwandzie 2* (1988) 4.
- Z kraju tysiąca Wzgórz. Biuletyn polskich misjonarzy i misjonek pracujących w Rwandzie 4* (1990) 8.

Grzegorz Adamiak – ks., kapłan diecezji płockiej, doktor nauk teologicznych w zakresie misjologii, absolwent UKSW, gadamiak5@wp.pl